

THE CONCEPT OF A MARGINAL PERSON AS ONE OF THE PROCESSES OF PERSONALITY FORMATION IN THE BORDERLAND CONDITIONS

КОНЦЕПЦІЯ МАРГІНАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ОДИН З ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОГРАНИЧЧЯ

Kochan V.M. / Кочан В.М.

s.philos.s. / к.філос.н.

ORCID: 0000-0003-2064-5087

Мукачівський державний університет, Мукачево, Ужгородська, 26, 89600

Mukachevo State University, Mukachevo, Uzhgorodska, 26, 89600

Анотація. У роботі розглядаються особливості формування «людини пограниччя» та процеси культурно-антропологічних трансформацій в зонах культурного пограниччя. Обґрунтовується можливість вивчення «людини пограниччя» як особливого культурно-антропологічного феномена. Проводиться типологія варіантів щодо підходів до обґрунтування концепції «маргіальність» та «маргіальна людина».

Ключові слова: пограниччя, соціокультурний феномен пограниччя, людина пограниччя, маргіальність, маргіальна людина, культурний конфлікт, культурний простір.

Abstract. The work examines the peculiarities of the formation of a «borderland person» and the processes of cultural and anthropological transformations in the cultural borderlands. The possibility of studying the «borderland man» as a special cultural and anthropological phenomenon is justified. A typology of options regarding approaches to substantiating the concepts of «marginality» and «marginal person» is conducted.

Keywords: borderland, socio-cultural phenomenon of borderland, borderland person, marginality, marginal person, cultural conflict, cultural space.

Вступ.

У сучасних гуманітарних дослідженнях все більше місце починає займати вивчення пограниччя як інтегрального соціокультурного феномена [5]. В умовах інтенсивної соціокультурної взаємодії, притаманній сучасній культурі, все більшу роль у ній починають набувати соціокультурні простори, які знаходяться на перетині культурних і цивілізаційних кордонів. Це стало причиною того, що дослідження соціокультурних характеристик пограниччя набуло особливо актуального значення.

Основний текст.

Початковий зміст терміну «пограниччя» в соціокультурному контексті – це якийсь простір, де відбувається перетин, продуктивна взаємодія, накладання одну на одну різних культур [7, с. 22]. Але дослідники даного соціокультурного феномену, концентруючи свою увагу на формуванні нових соціальних і культурних форм і практик в умовах інтенсивного культурного та цивілізаційного обміну, нерідко забувають про те, що творцем усіх цих форм і практик є людина, закинута в ці соціокультурні умови.

Антропологічний підхід до культури розуміє її як сукупність всього, що створено людиною. Тому соціокультурні форми та практики пограниччя також є результатом діяльності людей у специфічних соціальних, культурних, політичних умовах. Іншими словами, пограниччя є не тільки соціокультурний, а й соціально-антропологічний феномен. Таке розуміння сутності феномену

пограниччя використовує, наприклад, О. Мартінес. В результаті досліджень соціокультурних взаємодій в районі американо-мексиканського кордону для аналізу культурно-антропологічної складової пограниччя він запропонував використати категорію «приграничні люди», яка означає співтовариство, соціокультурні характеристики якого конституювано наявним державним кордоном, який поділяє два суспільства та дві культури [9]. Але не можна не визнати, що на формування людини пограниччя впливають не лише державні, а й культурні та етнічні кордони.

У центрі феномена пограниччя та його соціокультурної специфіки є, власне, сама людина як соціальний і культурний суб'єкт в ситуації пограниччя, форми людської діяльності, специфіка її свідомості, сформованої в культурному пограниччі, тобто в умовах інтенсивної соціокультурної взаємодії та обміну.

Ситуація пограниччя це насамперед інтенсивна взаємодія з іншими суспільствами та культурами. Відповідно до теорії міжкультурних комунікацій у взаємодії індивіда з іншою культурою можлива реалізація чотирьох основних стратегій трансформації комплексу його соціокультурних якостей (аккультурація): асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція [2, с. 205-206].

Маргіналізація означає втрату вихідних культурних якостей і не набуття нового соціокультурного багажу, чужість як для вихідної, так і для нової культури.

В.О. Дергачов характеризує пограниччя як маргінальну комунікативність, при цьому маргінальність є важливим соціокультурним ресурсом [1, с. 6-33].

Поняття маргінальності, феномен маргінальної людини було розроблено Р. Парком саме для аналізу культурної взаємодії. У його теорії маргінальна людина постає як іммігрант, напівкровка, що живе «у двох світах». Вихідною умовою виникнення маргіналу, з погляду Р. Парка є конфлікт культур, що викликає дезорганізацію індивідуальної структури досвіду, нестабільність та руйнування цілісності особистості людини, яка належить одночасно до конфліктуєчих культур.

Розуміння дослідником природи маргінала базується швидше на вихідних умовах його виникнення: конфлікту культур, неприйняття «чужинця», дезорганізації індивідуальної структури досвіду, що несе у собі нестабільність і руйнацію цілісності особистості. «Без сумніву, – зазначає Р. Парк – періоди переходу та кризи в житті більшості з нас можна порівняти з тими, які переживає іммігрант, коли він залишає батьківщину, щоб шукати фортуна в чужій країні. Але у випадку маргінальної людини період кризи відносно неперервний. У результаті вона має тенденцію перетворюватися на тип особистості» [4, с. 355-356].

Надалі концепція маргінальної людини розроблялася Е. Стоунквістом, який з допомогою даного поняття так само як і Р. Парк характеризує соціального суб'єкта, який приймає участь у культурному конфлікті. Маргінальною людиною, згідно з Е. Стоунквістом, стає індивід, що знаходиться на краю декількох культур, але не належить жодній з них, це

«особистість, яка... виявляється на периферії кожної з культур і не є членом ні тієї, ні іншої» [6, с. 100]. Середовищем, у якому формується маргінальна людина, виявляється культурний простір, де дві культури переплітаються, і де культура, що освоює простір, комбінує, поєднує особливості обох. Маргінальна людина знаходиться у центрі цього переплетіння.

Однак, зміст поняття «маргінальна людина», що склався в соціокультурних дослідженнях, вказує нам, що його не можна повністю застосовувати до ситуації культурного пограниччя. Маргінальність – це ситуація дезадаптації, непристосованості індивіда, що діє на межі двох культур. Людина пограниччя, оскільки вона представляє констеляцію соціокультурних елементів, що склалася, навпаки виробляє новий адаптивний комплекс до ситуації соціокультурного пограниччя.

Е. Стоунквіст визначає маргінала в характеристиках особистості або групи, які рухаються з однієї культури в іншу, або у певних випадках (одруження, здобуття освіти) поєднуються з двома культурами. Маргінал перебуває у психологічному балансуванні між двома соціальними світами, один із яких, зазвичай, домінує над іншим. Е. Стоунквіст, як і Р. Парк, характеризуючи внутрішній світ маргінала, що сформувався в умовах існування в ситуації конфліктів (зовнішнього – культурного та внутрішнього – духовного), застосовує такі психологічні характеристики, що відображають ступінь гостроти культурного конфлікту: дезорганізованість, приголомшеність, нездатність визначити джерело конфлікту, нестабільність, невірноваженість. Хоча з іншого боку, будучи ключовою фігурою в контактах культур, і граючи важливу роль у міжетнічних відносинах, завдяки досвіду культурної поведінки двох етнічних груп, маргінал має величезний потенціал креативності, схильність до інноваційної діяльності, творчості, лідерства. «У сучасному світі з його засобами комунікації, різноманітними та широкими культурними зв'язками маргінальна людина сприяє формуванню «інтернаціонального складу мислення» у справжньому сенсі цього слова... За родом своєї діяльності маргінал приймає участь у повільних змінах історії, а не ефективних катаклізмах» [6, с. 105].

Е. Стоунквіст вважав, що процес адаптації до нового соціокультурного середовища може призвести до формування особистості з якісно відмінними властивостями [3, с. 169-170].

Сформувавшись, спочатку, як концепція маргінальної людини, «класична» концепція маргінальності Р. Парка та Е. Стоунквіста, описує внутрішній світ індивіда, котрий опинився на межі двох культурних світів і тому не володіючого власною культурою. Такий підхід ґрунтується на традиційному для номіналізму, суб'єктивістському розумінні маргінальності в американській соціології. Центральною проблемою цього феномена спочатку виступає культурний конфлікт. Відповідно, в даному випадку описується культурна маргінальність, яка іноді називається референтною.

На більш соціологічній проблематиці маргінальності зосередив свою увагу Т. Шибутані. Центральним аспектом у його розумінні маргінальності є домінування соціальних змін, трансформацій соціальної структури.

Виникнення маргінальності пов'язане, на думку американського соціопсихолога, з тим, що в результаті певних соціокультурних трансформацій людина опиняється перед лицем декількох референтних груп з різними вимогами, які часто суперечать одна одній, які одночасно задовольнити неможливо. Т. Шибутані дає наступне визначення маргінальної людини: маргінальні ті люди, які перебувають на кордоні між двома чи більше соціальними світами, але не приймаються жодним із них як його повнокровні учасники [8, с. 475]. При цьому Т. Шибутані вважав, що описаний Р. Парком та Е. Стоунквістом комплекс психологічних рис маргінала можливо застосувати лише до обмеженої кількості людей. Насправді обов'язкового взаємовідношення між маргінальним статусом та особистісними розладами не існує. Найчастіше маргінальні групи формують свою власну спільноту і дотримуються її цінностей.

Висновки.

Були розглянуті особливості формування «людини пограниччя» як особливого культурно-антропологічного феномена, процеси культурно-антропологічних трансформацій в зонах культурного пограниччя, наведена типологія варіантів щодо підходів до обґрунтування концепцій «маргінальність» та «маргінальна людина».

З ідей Р. Парка, Е. Стоунквіста, Т. Шибутані випливає, що маргінальність – це ситуація відсутності чіткої культурної приналежності. Маргіналізація – це один із процесів формування людини пограниччя. Маргінальність має на увазі наявність кризи ідентичності або хоча б її елементів.

Таким чином, феномен маргінальної людини не є домінуючим соціокультурним типом культури пограниччя, її модальною особистістю, настільки, наскільки не відповідають одна одній ситуації розкладання на частини та формування цілого з частин. Однак маргіналізація – це один із соціокультурних процесів, що формують людину пограниччя, і в певних ситуаціях цей процес може відігравати значну роль.

Література:

1. Дергачев В. А. Раскаленные рубежи: очерки маргинальной коммуникативности. Одесса: Астропринт, 1998. 104 с.
2. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учебное пособие. М.: Ключ-С, 1999. С. 205-206.
3. Микаэлян Н.Р. Личность в процессе социокультурной адаптации на Востоке. Новые направления западной социологии (60-80 гг.) // Народы Азии и Африки. 1990. №5. С. 169-170.
4. Парк Р. Человеческая миграция и маргинальный человек // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11. Социология. М.: ИНИОН, 1998. №3. 250 с.
5. После империи: исследования восточноевропейского пограничья: Сб. статей / Под ред. И. Бобкова, С. Наумовой, П. Терешковича. Вильнюс: ENU-international, 2005. 204 с.
6. Стоунквист Э. Маргинальный человек. Исследование личности и

культурного конфлікту // Современная зарубежная этнопсихология. Реферативный сборник. М.: ИНИОН, 1979. С. 90-112.

7. Шестакова К. Ю. Актуальні проблеми польсько-українського прикордоння в дослідженнях польських соціологів (90-ті роки ХХ століття) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. Вип. 17-18. 2003. С. 22-25.

8. Шибутани, Т.. Социальная психология / Т. Шибутани ; пер. с англ. В. Б. Ольшанский. М.; Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 540 с.

9. Martinez O. Border People: Life and Society in the U.S. Mexico Border. Tucson: The University of Arizona, 1998.